

Skrypty i podręczniki Profesorów Akademii Górnictwej 1919-1945

Wyjątkowa kolekcja Biblioteki Głównej AGH

Edyta Czekaj
Biblioteka Główna AGH

Skrypty i podręczniki okresu międzywojennego

Akademia Górnicza rozpoczęła działalność w październiku 1919 roku. Już od samego początku borykała się z wieloma trudnościami, przede wszystkim z brakiem własnego gmachu. Wykłady i ćwiczenia musiały odbywać się w wynajmowanych, nie zawsze przystosowanych do tego salach. Działalność ograniczały również zbyt małe dotacje (niewystarczające do należytego funkcjonowania), trudności związane z kompletowaniem kadry naukowej czy ustalaniem programu nauczania, problemy mieszkaniowe oraz finansowe studentów i wykładowców.

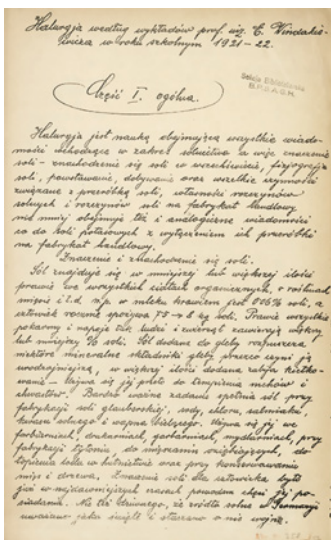
Uczelnia na początku swojego funkcjonowania była pozbawiona niezbędnych zasobów dydaktycznych oraz wyposażenia pracowni i laboratoriów. Problemem, z którym szybko musieli zmierzyć się pierwsi studenci, okazał się również brak na rynku wydawniczym podręczników w języku polskim do nauki wykładanych w akademii przedmiotów. Już w listopadzie 1919 roku grono profesorów podjęło uchwałę dotyczącą tworzenia potrzebnych publikacji: „Wobec tego, że słuchacze akademii nie mają niemal żadnych podręczników dostosowanych do potrzeb wykładów i ćwiczeń w Akademii Górniczej, każdy z jej profesorów obowiązuje się do trzech lat od chwili rozpoczęcia swej działalności nauczycielskiej w akademii ogłosić swe wykłady drukiem lub litografią, jednakowoż z tym zastrzeżeniem, że nie jest obowiązany własnym kosztem je drukować i wydawać. Grono profesorów wyraża nadzieję, że i przyszli wykładający w akademii poddadzą się tej uchwale w imię dobra ogólnego”.¹

Studenci, wobec powszechnego braku niezbędnych fachowych podręczników akademickich, nie mogli tak długo czekać. Równoległe do działań wykładowców, sami rozpoczęli akcję wydawania skryptów, opartą o podobne działania prowadzone przez organizacje studenckie w uczelniach

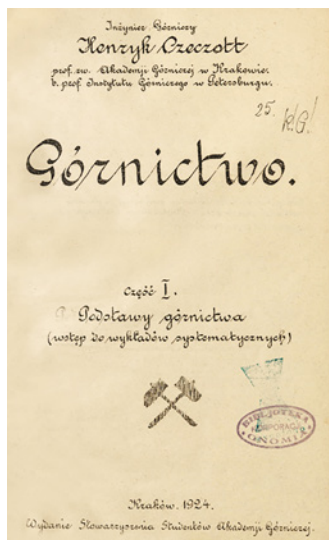
15 maja 2024 roku w Bibliotece Głównej AGH otwarto wystawę zatytułowaną „Skrypty i podręczniki profesorów Akademii Górniczej. Dorobek naukowo-badawczy Profesorów AG w Krakowie w latach 1919-1945”. Wystawa związana jest z projektem realizowanym w bibliotece w okresie od 1 listopada 2022 do 31 lipca 2024 roku pod nazwą: „Digitalizacja dorobku naukowo-badawczego Profesorów AG w Krakowie w latach 1919-1945”. Wyjątkowa kolekcja, z której część jest eksponowana na wystawie, wiąże się bezpośrednio z początkami działalności naszej uczelni.

polskich i zagranicznych. W listopadzie 1919 roku założyli własną organizację: Koło Słuchaczy Akademii Górniczej w Krakowie, wzorowaną na innych samopomocowych organizacjach studenckich, tak zwanych Bratnich Pomocy, działających na wielu uczelniach. Koło zaczęło zajmować się różnego rodzaju wsparciem dla studentów (na przykład organizowaniem obiadów, wyszukiwaniem mieszkań, udzielaniem pożyczek), w ramach prac poszczególnych jego sekcji. W zakresie działalności naukowej podjęto się przede wszystkim wydawania skryptów do przedmiotów wykładanych w akademii. Już w styczniu 1920 roku Sekcja Bibliotekarska zaczęła druk pierwszego skryptu pt. „Matematyka wyższa” według wykładów profesora Antoniego Hoborskiego. Do jej powielania wykorzystywano zdobytą starą maszynę litograficzną. Od roku akademickiego 1921/1922 działalność „bicia skryptów” (jak studenci nazywali takie drukowanie czy powielanie) przejęła nowo utworzona Sekcja Wydawnicza Koła. W 1923 roku kilkuletnia praca młodzieży zaowocowała stanem aż piętnastu ukończonych i wydanych tytułów – z częścią z nich można zapoznać się na wystawie. W tym samym roku Koło zmieniło nazwę na Stowarzyszenie Studentów Akademii Górniczej, poszerzając równocześnie obszar działalności. Początkowo skrypty powstawały w następujący sposób: studenci uczęszczający na wykłady profesorów sporządzali z nich notatki, treści opracowywano do postaci uproszczonego podręcznika, a ich przepisywaniem zajmowały się osoby z ładnym charakterem pisma. Studenci przechodzili też przeszkolenie w krakowskich zakładach drukarskich,

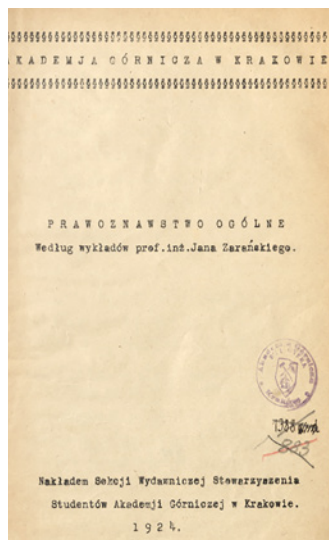
¹ Pismo Antoniego Hoborskiego do Komitetu Organizacyjnego Akademii Górniczej (Źródło: Podejmując rozpoczęte dzieło... Anna Siwik, Regina Artymiak, Julian Kwiek. Kraków 2014, s. 109)

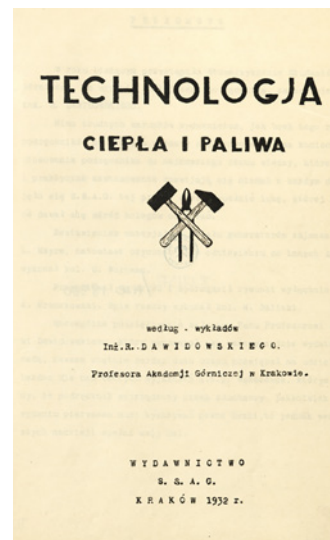
Początkowa strona skryptu „Halurgia” prof. Edwarda Windakiewicza (skan; dostęp z Repozytorium AGH)

Strona tytułowa podręcznika „Górnictwo” prof. Henryka Czeczotta (skan; dostęp z Repozytorium AGH)

Strona tytułowa wykładów „Prawoznawstwo ogólne” prof. Jana Zarańskiego (skan; dostęp z Repozytorium AGH)

Strona tytułowa podręcznika „Technologia ciepła i paliwa” prof. Romana Dawidowskiego (skan; dostęp z Repozytorium AGH)

gdzie uczyli się składania, wykonywania odbitek na maszynie litograficznej i oprawiania gotowych egzemplarzy. Tak tworzone klasyczne skrypty, na których zamieszczano charakterystyczną formułę „według wykładów profesora... w roku akademickim...” – na wystawie można obejrzeć liczne ich przykłady. Na początku akcji skryptowej wydawano powielone rękopisy, które od 1923 roku powoli zaczęły być wypierane przez powielone maszynopisy. Stwierdzony w zbiorach Biblioteki Głównej AGH najpóźniej wydany rękopis powielony to *Arytmetyka liczb zespolonych i elementy algebry* Antoniego Hoborskiego, wydany w 1929 roku.

Od samego początku młodzież starała się, by treści były weryfikowane, uzgadniane lub autoryzowane przez wykładowców. W sprawozdaniu Koła Słuchaczy z tego okresu można zapoznać się z podziękowaniami składanymi „panom profesorom i asystentom, którzy łaskawie podjęli się trudu przeglądania skryptów”. W niektórych wytwarzanych przez siebie publikacjach studenci zamieszczali przedmowy, gdzie wyrażali wdzięczność profesorom za udostępnione notatki oraz udzielane rady, wskazówki i wyjaśnienia, dzięki czemu dany podręcznik, „sporządzony przez słuchaczy, musi wykazywać pewne braki, to jednak według naszych nadziei spełni swój cel”² (przykłady takich podziękowań znajdują się w gablotach na wystawie).

W tym właśnie przejawia się wyjątkowość tych publikacji i całej kolekcji. Skrypty i podręczniki powstawały tu, w akademii, w wyniku wspólnej pracy wielu studentów oraz przy ściślejszej ich współpracy z gronem profesorskim. Treści powstawały na podstawie autorskich wykładów nauczycieli akademickich, jednak opracowaniem i wykona-

niem publikacji zajmowali się słuchacze. Tworzono je technikami małej poligrafii, z użyciem maszyny litograficznej lub prostych powielaczy. Powstawały lokalnie, tak jak na to pozwalały możliwości i umiejętności studentów oraz zasoby finansowe w danym okresie działalności wydawniczej Stowarzyszenia. W związku z tym, w pierwszym kontakcie książki te mogą sprawiać wrażenie zbyt prostych, niedbałych czy niedokończonych. Należy jednak zdać sobie sprawę, że to właśnie te publikacje, prezentowane częściowo na wystawie, z powodzeniem służyły do nauki pierwszym rocznikom studentów Akademii Górniczej. Nie istniała wtedy bogato wyposażona w wielotysięczne zbiory Strefa Wolnego Dostępu BG. Tworzące się powoli księgozbiory ówczesnej Biblioteki Głównej, bibliotek katedralnych i zakładowych lub czytelni studenckich nie były w wystarczającym stopniu zasobne. Z uwagi na powojenny zastój na rynku wydawniczym, niekiedy nawet nie istniały potrzebne opracowania, choć młodzież i wykładowcy korzystali na przykład z istniejących tłumaczeń obcojęzycznych podręczników. Oczywiście profesorowie wykładający w akademii już od początków jej działania publikowali wyniki swoich dokonań, prac i badań naukowych w polskich i zagranicznych przedsiębiorstwach wydawniczych (na przykład jako monografie, wielotomowe opracowania, artykuły w redakcjach czasopism). Uczelnia zlecała też wydawanie znaczących prac swojej kadry naukowej w krakowskich drukarniach (jak na przykład „Prace Akademii Górniczej” z lat 1925–1932 czy publikacje profesora Czeczotta wydane przez Komitet Wydawniczy Dzieł Śp. prof. Henryka Czeczotta). Jednak równolegle, tu w akademii, profesorowie współtworzyli dla studentów i ze studentami te najbardziej potrzebne młodzieży opracowania – skrypty i podręczniki zawierające syntetyczną wiedzę z danej dziedziny. Ze wspomnieniowych przekazów dowiadujemy się,

² Z przedmowy do „Technologii ciepła i paliwa” według wykładów profesora Romana Dawidowskiego (1932)

że zdarzało się, iż to organizacje studenckie AG były bardziej zainteresowane wydaniem publikacji profesora, niż przedsiębiorcy z firm wydawniczych. Główną oś współpracy stanowiła działalność Stowarzyszenia Studentów i jego Sekcji Wydawniczej. W latach 30. do akcji wydawniczej dołączyły również Korporacja Akademicka „Montana” oraz Naukowe Koło Metalurgów i Naukowe Koło Górników, wydając po kilka publikacji i rozpoczynając nawet wydawanie serii wydawniczych – ich przykłady można znaleźć na wystawie. W wydawanie publikacji profesorów włączali się także asystenci, czy to weryfikując treści przygotowywanych przez studentów skryptów, czy to samodzielnie opracowując wykłady. W akcji wydawniczej brali udział też sami profesorowie, wydając technikami małej poligrafii swoje publikacje w macierzystych katedrach i zakładach.

Kolekcja rękopisów i maszynopisów powielanych – którym poświęcona jest wystawa i projekt – jest zatem bardzo zróżnicowana. Obejmuje klasyczne skrypty i podręczniki, zarówno w postaci niewielkich objętościowo zapisów pojedynczych wykładów, jak i bardzo obszernych opracowań z danej dziedziny, uwzględniających ówczesny stan wiedzy i wyniki badań. Napotykamy w kolekcji także materiały pomocnicze czy powielone notatki z wykładów, które przy dokładniejszym badaniu udzielają zbyt skąpych informacji, wywołując raczej wiele pytań u współczesnych odbiorców (jaką dokładnie techniką powstały?; czym tak naprawdę są?; czy treści były konsultowane z wykładowcą?). Niektóre opracowania nie wyglądają jak tradycyjna książka, pozbawione są kart tytułowych czy nawet części danych, zdarzają się wśród nich publikacje opatrzone samym tytułem i z odręcznie wpisanymi danymi autora czy datą powstania. Przymuszcza się o takiej ich postaci decydowały potrzeby studentów. Niektóre teksty służyły bowiem tylko jako podręczne notatki czy funkcjonowały jako tymczasowy materiał pomocniczy. Prawdopodobnie zatem ważniejsza była ich treść niż konieczność nadawania im postaci tradycyjnej książki. Można tu dostrzec pewną ewolucję wydawniczą publikowanych skryptów i podręczników. Te z częściowymi danymi ukazywały się (choć to nie ścisła reguła) głównie na początku i w połowie lat 20. Z czasem, już w latach 30., książki stawały się staranniejsze i bardziej dopracowane wydawniczo. Wiązało się to zapewne z rozwojem działalności Sekcji Wydawniczej Stowarzyszenia Studentów. Akcję skryptową rozpoczęto w roku akademickim 1919/1920 z użyciem starej maszyny litograficznej oraz przy wsparciu przedsiębiorstw drukarskich spoza akademii. W 1924 roku po zakupieniu lepszej maszyny organizacja rozszerzyła swoją działalność, w związku z nowymi możliwościami druku już we własnym

zakresie. W 1929 roku zatrudniono emeryowanego litografa z pomocnikiem oraz maszynistkę, której zakupiono maszynę do pisania, choć aż do wybuchu wojny częścią prac wydawniczych nadal zajmowali się studenci. W latach 30. prowadzono działalność pod szyldem Zakładu Litograficznego Stowarzyszenia Studentów, przyjmującego także zlecenia zewnętrzne. Częściowo była to realizacja wczesnej koncepcji studentów – już w 1924 roku planowali stworzenie ze „skromnej Sekcji – zasobnej, dobrze zagospodarowanej firmy wydawniczej, mogącej wydawać dzieła naukowe w formie dużych nakładów książkowych”. Zmiany objęły również krąg odbiorców – zaczynając od własnego środowiska akademickiego, czyli studentów akademii potrzebujących podręczników do nauki, odbiorcami tych prostych w swej formie publikacji z czasem stawali się również fachowcy, inżynierowie pracujący w polskich zakładach górniczych i hutniczych. Oferta wydawnicza Stowarzyszenia Studentów była bowiem reklamowana w wielu czasopismach branżowych.

Trudny czas okupacji

Rozwój działalności Sekcji Wydawniczej SSAG przerwała druga wojna światowa. Władze okupacyjne zlikwidowały szkolnictwo wyższe, dopuszczając jedynie do istnienia szkół powszechnych. Nie wolno było wydawać polskich podręczników. Przedstawiciele polskiej nauki chcieli nadal prowadzić badania i działalność dydaktyczną, młodzież uczęszczająca wcześniej na studia chciała się uczyć. Dzięki staraniom Walerego Goetla – rektora Akademii Górniczej, władze niemieckie zgodziły się na uruchomienie średniej szkoły zawodowej, przewidując potrzebę wykształcenia techników mogących służyć potem III Rzeszy. W 1940 roku powstała na Krzemionkach, oficjalnie działająca, dwuletnia Państwowa

Czytelnia Stowarzyszenia Studentów w 1926 roku
(Źródło: *Akademia Górnicza w Krakowie i Stowarzyszenie Studentów Akademii Górniczej w Krakowie 1925-1926* – dostęp z Repozytorium AGH)

fot. arch. czasopisma Stowarzyszenia Studentów

Szkoła Techniczna Górniczo-Hutniczo-Miernicza, kształcąca w trzech kierunkach. Pod jej szyldem profesorowie (głównie z Akademii Górniczej) prowadzili tajne nauczanie, by studenci mogli dokończyć lub rozpocząć studia. Jako pomoce do nauki wykorzystywano zachowane przedwojenne publikacje z księgozbiorów domowych i częściowo uratowanych zasobów katedr. Potajemnie korzystano też ze zbiorów Biblioteki Głównej akademii, którą ulokowano w Bibliotece Jagiellońskiej jako osobny księgozbiór.

W ramach tajnego nauczania studenci zaczęli tworzyć notatki z prowadzonych przez profesorów wykładów. Pierwsi uczniowie oraz wykładowcy Szkoły w dużej mierze wywodzili się z Akademii Górniczej. Część z nich zajmowała się wcześniej akcją wydawniczą – wiedzieli zatem, jak produkować książki. W ścisłej konspiracji utworzyli grupy wydawnicze, wykorzystując zdobyte przed wojną umiejętności i zaczęli opracowywać notatki do postaci drukowanych podręczników. Z czasem do akcji włączyli się sami profesorowie, którzy zaczęli pisać nowe podręczniki, pozwalające na prowadzenie tajnego nauczania. Publikacje te miały również posłużyć studentom i profesorom po zakończeniu wojny, w trudnym okresie odbudowy uczelni i szkolnictwa wyższego.

Publikacje te były wytwarzane w trudnych i niebezpiecznych warunkach, powielane różnego rodzaju technikami, jakie były możliwe do wykorzystania w czasie okupacji. Stosowano wielokrotne (choć mało efektywne) przepisywanie na maszynie, czasem posługiwano się techniką hektograficzną, najpowszechniej posługiwano się jednak prostymi, rozpowszechnionymi w Generalnym Gubernatorstwie powielaczami biurowymi. Na wystawie zebrano przykłady publikacji wytworzonych przez grupę wydawniczą Tadeusza

Wilczyńskiego (ucznia PSTGHM), które mają charakterystyczną formę, to znaczy z zamieszczonym godłem górniczym na stronie tytułowej i okładce oraz bez wydrukowanych: roku wydania i nazwy wydawcy. Wobec zakazu publikacji polskich podręczników, data w wydawnictwach konspiracyjnych z reguły celowo nie była podawana. W razie rewizji zmniejszało to prawdopodobieństwo groźnych sankcji, a równocześnie ułatwiało rozprowadzanie takich książek. W innego rodzaju publikacjach nadawano mylne daty wydania (były opatrywane datą sprzed wojny), by ukryć ich nielegalne pochodzenie.

Więzi

Korzystanie z wartościowych materiałów edukacyjnych to niezmienna potrzeba studentów, choć tak bardzo w ciągu stu lat zmieniały się przyczyny, okoliczności i techniczne możliwości wytwarzania publikacji. Analizując przywołaną historię, nie sposób oprzeć się wrażeniu, że hasło AGH „Wiedza Pasja Więź” przystaje nie tylko do obecnej akademii, ale można nim opisać także tę wyjątkową współpracę społeczności akademickiej dawnej Akademii Górniczej i działania z samych początków istnienia naszej uczelni.

Wystawa poświęcona tej szczególnej akcji wydawniczej nie byłaby pełna bez przywołania osoby profesora Andrzeja Bolewskiego (1906-2002), wybitnego specjalisty z mineralogii i petrografii. Jeszcze jako student Akademii Górniczej, później jako asystent, sam brał udział w akcji „skryptowej” w okresie międzywojennym, szkolił się w zakładzie drukarskim i wytwarzał publikacje, o których tu mowa. To dzięki jego wspomnieniom, zamieszczonym w różnego rodzaju opracowaniach i artykułach historycznych, możemy tak wiele dowiedzieć się o wspólnej działalności profesorów i studentów w tworzeniu niezbędnych pomocy dydaktycznych, w tych trudnych dla akademii czasach.

Historia współtworzenia skryptów i podręczników w ciągu pierwszych 25 lat istnienia akademii jest może trochę już zapomniana, ale niewątpliwie wzbudza ciekawość, czego dowodem są liczne komentarze osób zwiedzających ekspozycję. Wystawa będzie czynna do 31 lipca 2024 roku, w godzinach otwarcia Biblioteki Głównej, w holu na pierwszym piętrze.

Zwracamy się z apelem do społeczności akademickiej AGH o poszukiwanie publikacji, o których mowa w powyższym tekście, wśród zasobów własnych jednostek organizacyjnych. Może gdzieś w biurkach i szufladach, w szafach i na półkach w zamkniętych pomieszczeniach katedr, odnajdą się kolejne, jeszcze nie ujawnione publikacje i teksty – świadectwa współpracy profesorów i studentów z pierwszego ćwierćwiecza istnienia akademii – kontakt: edyta.czekaj@bg.agh.edu.pl

Bibliografia:

- Trudne lata Akademii Górniczej / napisali Andrzej Bolewski, Maria Czujowa, Władysław Folkierski, Antoni Kleczkowski, Kazimierz Matl, Henryk Pierzchała, Stefan Żychoń. Kraków, 1989.
- Sprawozdanie Wydziału Koła Słuchaczy Akademii Górniczej w Krakowie za lata szkolne 1919-1922. Kraków, 1923.
- Stowarzyszenie Studentów Akademii Górniczej w Krakowie w latach... Kraków, 1924-1948.
- „Podejmując rozpoczęte dzieło...”: Akademia Górnicza 1919-1939. Dokumenty [T. 2] / Anna Siwik, Regina Artymiak, Julian Kwiek. Kraków: Redakcja Wydawnictw AGH, 2014.
- Meandry działalności wydawniczej AGH 1919-2016 / Małgorzata Krawczyk. Kraków, 2017.
- Konspiracyjne wydawnictwa Akademii Górniczej (1940-1945) / Andrzej Bolewski. W: Informator Koła Nr 10: XX Lat Koła ZBOWiD przy Akademii Górniczo-Hutniczej. Kraków, 1986.
- Tajne nauczanie i przygotowywanie pracowników nauki Akademii Górniczej w latach okupacji 1939-1945 / Andrzej Bolewski. W: Tajne nauczanie w polskim szkolnictwie cywilnym i wojskowym podczas konspiracji 1939-1945 (materiały Ogólnopolskiej Sesji Naukowej) / opracowanie i redakcja Ryszard Czekajowski, Julian Kwiek. Kraków, 1995.